

**DAVLAT MOLIYASINI BOSHQARISHDA FISKAL SIYOSATNI
TAKOMILLASHTIRISH MASALALARI DAVLAT MOLIYASINI
BOSHQARISHDA SAMARALI FISKAL SIYOSAT YURITISHNING
AHAMIYATI**

Abdiyev Mansur Musurmonovich

Surxondaryo viloyati Iqtisodiyot va moliya bosh boshqarmasi Hududlarni iqtisodiy tahlil qilish, mahalliy budjetni shakllantirish va budjetlararo munosabatlar bo‘limi yetakchi mutaxassisi Bank-moliya akademiyasi MBA magistrant

Ravshanov Shaxriyor Shuhratovich

Surxondaryo viloyati Iqtisodiyot va moliya bosh boshqarmasi Hududlarni iqtisodiy tahlil qilish, mahalliy byudjetni shakllantirish va byudjetlararo munosabatlar bo‘lim boshlig‘i o‘rinbosari Bank-moliya akademiyasi MBA magistrant

Fiskal siyosat – bu davlat budgetining xarajatlari va daromadlari ustidan olib boriladigan siyosat hisoblanadi. Budget daromadlarining asosiy qismi hisoblangan soliq tushumlari oid davlat siyosatini yuritish ham fiskal siyosatning eng muhim yo‘nalishidan biri hisoblanadi. Fiskal siyosatning to‘g‘ri yo‘lga qo‘yilganligi mamlakatda tadbirkorlikni rivojlantirishga, soliq to‘lovchilarning kelajakada ko‘payishiga va yashirin iqtisodiyot hajmi qisqarishiga hamda soliq tushumlarining yuqori darajada bo‘lishiga xizmat qiladi. Aksincha vaziyatlarda esa yashirin iqtisodiyot hajmi o‘sib soliq tushumlari kamayib ketishi kuzatiladi.

Kalit so‘zlar: fiskal, soliq, iqtisodiyot, budget, defisit, konsolidatsiyalashgan budget.

Kirish: Davlatning jami xarajatlarni to‘liq moliyalashtirishi uchun yetarli darajada soliqlarni yig‘ib olish qobiliyatining mavjudligi, uzoq muddatli davr uchun to‘g‘ri siyosat hisoblanishi keltirib o‘tilgan. Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkiloti¹, Monterrey konsensusi², rivojlanishni moliyalashtirish bo‘yicha “Doha

¹ OECD (2014a). Development Co-operation Report 2014: Mobilizing Resources for Sustainable Development. OECD publishing. Internet resurs: https://www.oecd-ilibrary.org/sites/observ-oecd.org/files/2018-04/informe_coop.desen_.2014_ocde.pdf

² United Nations (2003). Monterrey Consensus on Financing for Development. Final text of agreements and commitments adopted at the International Conference on Financing for Development. Monterrey, Mexico. 18-22 March 2002. Internet resurs: https://www.un.org/en/development/desa/population/migration/generalassembly/docs/globalcompact/A_CONF.198_11.pdf

deklaratsiyasi”³ va “Addis-Abeba harakat dasturi”⁴ ichki moliyaviy resurslar (soliqlar) mamlakatning tashqi omillar ta’siriga chidamlilik darajasini oshirishi va barqaror rivojlanishning kafolati hisoblanishi haqida ko‘plab xulosalarni bergen.

O‘zbekistondagi mavjud holat tahlili

O‘zbekistonda 2018-yildan beri surunkali budget defitsiti davom etib kelmoqda. 2018-yilda konsolidatsiyalashgan budgetining defitsiti YAIMning 0.8% (2 690.2 trln so‘m) teng bo‘lgan bo‘lsa, 2023-yilga kelib bu ko‘rsatkich 5.5%ni (59 020.2 trln so‘m) tashkil etdi.

O‘tgan 5 yil davomida davlat xarajatlari 24.4%dan oshib borgan bo‘lsa, daromadlar 22.3%dan o‘sib kelgan (jadval 1).

Jadval 1.

Davlat budgeti daromadlari va xarajatlarining o‘sish tendensiyalari (mlrd. so‘m)

	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Xarajatlar	105 388, 0	159 814, 4	187 971,1	246 012,2	321 773, 5	380 923,0
Xarajatlar o‘sishi		52%	18%	31%	31%	18%
Daromadlar	102 711, 0	146 714, 4	161 882,6	205 929,4	286 520, 7	322 454,4
Daromadlar o‘sishi		43%	10%	27%	39%	13%
Defitsit	- 2 677,0	-13 100,0	-26 088,5	-40 082,8	-35 252,8	-58 468,6
Defitsit (YAIM %)	-0,6%	-2,5%	-4,3%	-5,5%	-4,2%	-5,5%

Xarajatlar va daromadlar o‘sishidagi nomutonosiblik bugungi kundagi budget defitsitinig bosh sababi bo‘lib ko‘ringani bilan, bugungi kunda Davlat budgeti oldida turgan muammo yana’da chuqurroq ahamiyat kasb etadi.

1. So‘nggi 5 yil mobaynida Davlat budgeti daromadlarining qazilma boyliklar savdosidan tushumlarga qaramligi keskin ravishda ortdi. Oltin va mis

³ United Nations (2008). Doha Declaration on Financing for Development: Outcome document of the Follow-up International Conference on Financing for Development to Review the Implementation of the Monterrey Consensus. Doha. Internet resurs: https://www.un.org/esa/ffd/wp-content/uploads/2014/09/Doha_Declaration_FFD.pdf

⁴ United Nations (2015). Addis Ababa Action Agenda of the Third International Conference on Financing for Development. Final text of the outcome document adopted at the third International Conference on Financing for Development. Addis Ababa. 13-16 July. Internet resurs: https://www.un.org/esa/ffd/wp-content/uploads/2015/08/AAAA_Outcome.pdf

narxining hozircha baland bo‘lishi qisqa muddatli davrda davlat budgetiga qo‘shimcha imkoniyatlar yaratib berishi mumkin, lekin uzoq muddatli istiqbolda mamlakatning tashqi shoklar oldida zaiflashtirib qo‘ydi.

Ma’lumot uchun. 2018-yilda NGMK(5.0%) va AGMK(3.1%) davlat budgetidagi ulushi 8.1% ni tashkil etilgan bo‘lsa, hozirda bu ikki tashkilot davlat budgetining 28.0% ni ta’minlab bermoqda.

2018-yilda 1 unsiya oltinning narxi yillik o‘rtacha 1 242,67 AQSH dollarini tashkil etgan bo‘lsa, 2023-yilga kelib 1 967,23 AQSH dollarini tashkil etmoqda.

2. Budget xarajatlarini amalga oshirishda esa budget intizomidan surunkali ravishda chetga chiqish kuzatib kelingan, ya’ni 2019-yildan beri davlat budgeti daromadlar bo‘yicha proqnozlar har doim o‘rtacha 4,7% dan (Konsolidatsiyalashgan budget daromadlari bo‘yicha – 9,4%) oshirilib bajarilganiga bir vaqtida, Davlat budgeti xarajatlarida ham yil boshidan rejalshtirilmagan harajatlarning ko‘payishi evaziga 16,9 %lik (Konsolidatsiyalashgan budget xarajatlari bo‘yicha – 13,5%) o‘sish kuzatilgan(Jadval 2.1).

Jadval 2.1

Konsolidatsiyalashgan budget daromadlari va xarajatlarining o‘sish tendensiyalari (mlrd. so‘m)

Yillar	Konsolidatsiyalashgan budget daromadlari			Konsolidatsiyalashgan budget xarajatlari		
	Reja	Ijro	Farq	Reja	Ijro	Farq
2019	121 830,0	146 714,4	17,0%	129 625,3	159 814,4	18,9%
2020	158 960,1	161 882,6	1,8%	162 385,0	187 971,1	13,6%
2021	178 712,4	205 929,4	13,2%	216 246,6	246 012,2	12,1%
2022	254 582,5	286 520,7	11,1%	280 128,7	321 773,5	12,9%
2023	310 677,9	322 454,4	3,7%	343 212,6	380 923,0	9,9%

2022-yilda yil boshida rejalshtirilgan ko‘rsatkichga nisbatan 20,5%dan ko‘proqga ortgan bo‘lsa, daromadlar shu davr uchun rejaga nisbatan atigi 1%ga ortiq bajarilgan. 2023-yilda esa daromadlar rejaga nisbatan 0,2%ga kam bajarilgan bir paytda xarajatlar 18,9%ga ortiq bajarilgan (Jadval 2.2).

Jadval 2.2

Davlat budgeti daromadlari va xarajatlarining o‘sish tendensiyalari (mlrd. so‘m)

Yillar	Davlat budgeti daromadlari			Davlat budgeti xarajatlari		
	Reja	Ijro	Farq	Reja	Ijro	Farq
2019	102 627,6	112 165,4	8,5%	107 118,4	118 008,7	9,2%
2020	128 460,0	132 938,0	3,4%	121 856,4	144 142,7	15,5%
2021	147 202,3	164 680,3	10,6%	149 950,5	188 633,9	20,5%

2022	199 500,0	201 863,7	1,2%	188 911,5	236 692,0	20,2%
2023	232 107,1	231 721,3	-0,2%	227 866,6	281 097,4	18,9%

3. Bir vaqtlar tashqi shoklar uchun havfsizlik yostiqchasi bo‘lib xizmat qilgan Taraqqiyot va tiklanish jamg‘armasi mablag‘laridan so‘ngi yillarda faol xarajat qilinishi natijasida, hozirda fond mablag‘larining barqarorligiga ham putur yetgan

Jadval 3.

Taraqqiyot va tiklanish jamg‘armasining daromadlari va xarajatlari haqida ma’lumot (mlrd. so‘m)

	2018	2019	2020	2021	2022	2023	JAMI
Daromad	5 483,0	9 597,0	4 144,0	6 774,4	8 615,2	10 100,4	44 714,0
Xarajat	2 536,0	15 362,0	7 977,0	20 734,1	7 398,4	18 400,9	72 408,4
defitsit/ profitsit	2 947,0	-5 765,0	-3 833,0	-13 959,7	1 216,8	-8 300,5	27 694,4

4. Budjet tashqari pensiya fondi 2018-yilgi davrgacha yetarli miqdordagi o‘z resurslari va zaxira jamg‘armasiga ega bo‘lgan bo‘lsa, hozirda fondning 50%ga yaqin xarajatlari budgetdan transfertlar evaziga qoplanmoqda.

2019-yilgi ish haqi fondiga soliq yukini kamaytirib, iqtisodiyotdagi rasman bandlar sonini oshirish orqali pensiya fondi daromadlarini mustahkamlash to‘g‘risidagi rejalar juda sekinlik bilan amalga oshmoqda.

Ma’lumot uchun. 2019-yilda iqtisodiyotdagi rasman bandlar soni 4,03 mln nafarni tashkil etgan bo‘lsa, pensiya va nafaqalar oluvchilar soni 3,88 mlniga teng bo‘lgan (har bir rasman band bo‘lgan ishchiga to‘g‘ri keladigan pensionerlar soni – 0,96). 2022-yilda rasman bandlar – 5,02 mln nafarni, pensiya va nafaqalar oluvchilar esa – 4,58 mlnni tashkil etmoqda (har bir rasman band bo‘lgan ishchiga to‘g‘ri keladigan pensionerlar soni – 0,91).

Yuqoridagi xavflarni oldini olish maqsadida fiskal qoidalarni tezroq joriy qilish bilan birga xarajatlar ustidan jiddiy nazorat o‘rnatgan holda rejadan tashqari past samarali xarajatlar amalga oshirish amaliyotidan voz kechish taklif etiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

- OECD (2014a). Development Co-operation Report 2014: Mobilizing Resources for
- Sustainable Development. OECD publishing. Internet resurs: https://www.observ OCD.org/sites/observ-OCD.org/files/2018-04/informe_coop.desen_.2014_ocde.pdf
- United Nations (2003). Monterrey Consensus on Financing for Development. Final text of

4. agreements and commitments adopted at the International Conference on Financing for Development. Monterrey, Mexico. 18-22 March 2002. Internet resurs:
https://www.un.org/en/development/desa/population/migration/generalassembly/docs/globalcompact/A_CONF.198_11.pdf
5. United Nations (2008). Doha Declaration on Financing for Development: Outcome
6. document of the Follow-up International Conference on Financing for Development to Review the Implementation of the Monterrey Consensus. Doha. Internet resurs: https://www.un.org/esa/ffd/wp-content/uploads/2014/09/Doha_Declaration_FFD.pdf
7. United Nations (2015). Addis Ababa Action Agenda of the Third International
8. Conference on Financing for Development. Final text of the outcome document adopted at the third International Conference on Financing for
9. Development. Addis Ababa. 13-16 July. Internet resurs:
https://www.un.org/esa/ffd/wp-content/uploads/2015/08/AAAA_Outcome.pdf